

Egy templom a XX. század közepéről – Hárskút

LANTOS EDIT

Tanulmányom¹ középpontjában a korszak egyik kevésbé ismert temploma áll. A hárskúti Magyarok Nagyasszonya templom² – és tervezője, Vándor Ferenc (1911–1966) – viszonylagos ismeretlenségének okai összetettek. Egyrészt a korszak magyar építészettörténetében fehér folt a negyvenes és kora ötvenes évek templomépítészete, ami összefügg azzal a – köztudatban is szívósan élő – elképzeléssel, hogy az 1945 utáni időszakban a templomépítést a politikai teljesen ellehetetlenítette. Másrészt a hivatalos építészeti szaksajtó nem adott hírt az újonnan épült szakrális épületekről. A jobb megismerést gátló harmadik tényező az, hogy korszakunk művészetének megítélésével kapcsolatban általános az a gyakorlat, mely a politikai berendezkedés értékelését összeköti az időközben született művek minőségével, azokat nívtatlannak, figyelemre kevésbé méltóként tartva.

Valójában azonban igenis épültek (épülhettek) templomok 1945 után, habár a templomépítések feltételei a politikai erőviszonyok és a hatalom aktuális céljainak függvényében változtak.³ A háborút közvetlenül követő évek, az 1945–1949 közötti időszak példának okáért az újjáépítések nehézségei ellenére is jobban kedvezett a templomépítéseknek, illetve az állam és az egyházak megállapodása (1950), sőt az Állami Egyházügyi Hivatal felállítása (1951) sem jelentette azonnal a törvényi szigorítást, tiltást. (Noha kétségtelen, hogy az egyházüldözések idején a templomépítések is alkalmat adtak a papok és hívek megbélyegzésére, sőt akár bebörtönzésére.⁴) 1958-ból ismert az az engedélyezésre vonatkozó szabályozás, ami az egyházügyi hivatal beleegyezéséhez

¹ A megírást a NKFI-134806 számú, Veszprém megye templomainak adatbázisa című pályázata támogatta.

² Itt köszönöm meg Kauker Katalin és Simon Anna a megíráshoz és fotózáshoz nyújtott segítségét.

³ A számadatok és szabályozás alakulásáról részletesebben ld.: LANTOS 2018. 139; LANTOS 2020, 280, 287.

⁴ Marycz Elemér szedresi plébánost 1951-ben fogták el, mert – amint később kiderült – olyan téglát vásárolt, melyet az eladó illegálisan árult. MARYCZ 2005, 64. és LANTOS 2009. 232.

kötötte az építési engedély kiadását, ami 1960-tól valóban visszavetette egy időre a templomépítéseket.⁵

A meglévő épületből kialakított és az új építésű templomok száma az ország teljes területén, így a Veszprémi Főegyházmegyében is szorosan követte a szabályozás alakulását. 1945 és 1958 között a főegyházmegyében összesen negyvenkét új templomról beszélhetünk, melyből tizenennyolc kialakítással, huszonnégypedig újonnan épült. A negyvenkettőből Veszprém megyében két helyen alakítottak ki már meglévő épületből templomot. Pápa-Tókertén 1945-ben raktárépületben, Pénteskúton pedig a korábbi Fischer-kúria épületében rendeztek be templomot és plébániát 1949-ben. Ugyanebben az időszakban nyolc új templom építésébe fogtak bele: Pápakovácsi-Attyapuszta (1945), Csékút (1947–1957), Ajka-Bódé (1948–1952), Hárskút (1949–1950), Pápa-Öreghegy (1950), Balatonfőkajár (1950–1952, újabb: 1976–1981), Nagyalásony (1957–1958) és Mihályháza (1957–1960) településeken.⁶

Az építészeti szaksajtó híradásainak hiánya leginkább azzal magyarázható, hogy a szerkesztőségekhez valójában csak szűrtén jutottak el az építkezések hírei, és ebben a vidéki épületek és kollégák egyértelműen hátrányban voltak. Ahogyan természetesen az is igaz, hogy a szaklapok rendszerint inkább a nyugati trendekhez köthető épületekre koncentrálnak, s így számos, amúgy jó minőségű (funkcióját szellemesen megoldó, a megbízó igényeinek megfelelő, művészi igénnyel végig gondolt és kivitelezett, illetőleg a helyi építészeti kultúrába szervezesebben illeszkedő) épület kimarad a szakmai híradásokból. S így következésképpen az építészettörténetnek abból a vonulatából is, mely erre a forráscsoportra épül.

Az ismertség és megítélés kérdésének napi gyakorlatára amiatt érdemes rá nézni az 1945 utáni épületek esetében, mert egy adott történelmi időszak politikájának, társadalomtörténetének értékelését szétválasztani a korabeli művészeti produktumoktól nem nehéz. Senkinek sem jut eszébe a keresztényüldözés miatt megkérdőjelezni a késő császárkor, vagy a spanyol inkvizíció miatt a jezsuita templomépítészeti értékeit. Hogy az 1945 utáni építészet értékelése mégis nélkülözi ezt az objektivitást, annak ugyanannyira oka lehet a történeti közelség miatt a szemlélő (pl. egzisztenciális, érzelmi) érintettsége, mint az, hogy a közelmúlt formavilága még nem kanonizálódott. Szükségszerű lenne azonban eggyel hátrébb lépni beidegződéseinktől, és úgy tekinteni közvetlen elődeink munkáját, mint amit ők (ugyanúgy, mint a megelőző, és az ezt követő korok emberei) a legjobb tudásuk és tehetségük szerint terveztek, kiviteleztek, alkottak meg. S

⁵ LANTOS 2018, 139; LANTOS 2020, 285.

⁶ LANTOS 2019. 220, 227, 234, 222, 223, 225, 232, 247.

ennek tudatában szoktatni szemünket a ma még idegen/ismerős (száz év múlva azonban már minden biztonnyal bevett stílusként számontartott) ízléshez.

Hárskút temploma földrajzi elhelyezkedése okán kívül esett a szakírók látókörén. Formai megoldásai alapján pedig ahhoz a modern építészetből kiinduló, ám az épülettípusra jellemző hagyományos alaprajzi, tömeg- és részletformákat megtartó, azokat leegyszerűsítő irányzathoz tartozott, ami a harmincas évektől jellemezte a hazai templomépítészetet. A negyvenes–ötvenes években a díszítmények elhagyásának természetesen anyagi okai is voltak, de ebben az esetben az épület és berendezésének stílári egysége az egyházművészet megújulásának elfogadását bizonyítja. A templom belső megoldásainak jellegzetességei pedig jó példáját adják a hatvanas évek festészeti és tárgytervezési elképzeléseinek.

Hárskút temploma egyhajós, egyenes szentélyzáródású épület. Félköríves főbejárata két oldalán apró körablakok, fölötté pedig három kisebb félköríves ablak nyílik. A jobb oldalra húzott, kő sarokarmírozású torony tömegében és anyaghasználatában is összeköti a hajó vakolt felületű és a három félköríves nyílású kő borítású szélfogó tömegét. A nyeregtetős tornyon a szélfogó tetőzetének vonalától indul a keskeny, félköríves, teljes hosszában zsaluzott ablakpár. Az oldalhomlokzatokat négy-négy keskeny félköríves ablak tagolja. A szentély közel négyzetes alaprajzú, jobb oldalához a sekrestye, a balhoz egy kápolna, illetőleg annak folytatásában a plébánia épülete csatlakozik.

A hárskúti templom

A belsőben a középén enyhén kihasasodó karzat alatt két oldalt kápolnák nyílnak. A hajó padlója nyers színű mészkő, az oldalfalak az ablakok alsó vonaláig tört vörös márvány borításúak. Itt, az ablakok alatt helyezték el a Vándor Ferenc tervezte keresztút stációkat. A karzat, a hosszanti és a szentély oldalfalak felső sávját Hertay Mária (1932–2018) festményei borítják. A mennyezet lépcsőzetesen kialakított síkmennyezet. A félköríves diadalív két oldalán Mária és Szent István kőszobrai találhatók. A három lépcsővel megemelt szentély padlózata, az oltár és a sekrestyébe nyíló ablaknál kialakított konzolos ampolnatartó asztal süttői vörös márvány. A szentély oldalfalainak alsó szakaszát

három-három vakárkád tagolja. Síkmennyezete kazettás, közepén keresztmotívummal. Kontuly Béla 1951-es Magyarok Nagyasszonya főoltárképe a diadalív félkörívét megismétlő keskeny fülkében található. A fülke a szentély speciális záródásának köszönhető: Vándor a szentély végfalán nagyon kis kiülésű bővítményt alkalmazott. Ennek oldalain keskeny ablakok szolgálják a főoltárkép rejtett megvilágítását.

Az épület azonban nemcsak építészeti értékei miatt lehet érdekes. Építéstörténete tanulságos a korszak társadalomtörténete iránt érdeklődőknek ugyanúgy, ahogyan azoknak is, akiket a diktatúra alulnézete érdekel.

Az építéstörténet

A hárságypusztai templomépítő bizottság már az 1930-as évektől gyűjtötte a pénzt templomépítésre, mert a cca 600 lelkes községnek nem volt temploma. Mivel azonban nem gyűlt össze az építkezést lehetővé tevő teljes összeg, az elértéktelenedést megelőzendő, 1940 novemberében megvettek Hárságypusztán egy nagyobb földterületet, amiből művelése révén folyamatos bevételi forrást reméltek. Habár az Egyházmegyei Hatóság már 1940. december elején jóváhagyta az adásvételt, a tulajdonjogok átírása és a telekkönyvezés 1944 februárjáig elhúzódott.⁷ Az eddigieket intéző szentgáli lelkész, Tűz Ferencet 1944 novemberében P. Dömötör István verbita atya követte, akit Mindszenty József – akkori veszprémi püspök – megbízott a felállítandó pénzesküti helyi káplánság vezetésével.⁸ Ő azonban nem ott, hanem Gyertyánkúton telepedett le. Egyrészt azért, mert kinevezésekor *„Pénzeskút tele volt katonákkal és bácskai menekültekkel, míg a félreeső Gyertyánkút mentesítve volt ettől”*.⁹ Másrészt Pénzeskúton a hívek az új lelkész érkezésekor nem tudtak lakást biztosítani. Harmadrészt az akkora egybenőtt Hárságypuszta és Gyertyánkút települések területileg és lélekszámban is nagyobbak voltak Pénzeskútnál, valamint a háború pusztításai is kevésbé sújtották azokat. Ezeken felül Dömötör számításba vette azt is, hogy Hárságyról könnyebb volt ellátni a közeli tanyákon lakókat. Így történt, hogy a lelkészség székhelye ideiglenes jelleggel Gyertyánkút lett, majd pedig *„1945 nyarán ezen pénzesküti lelkészség hárságyi plébániává fejlődött át,”* s végül 1945-ben Mindszenty Hárságypusztát emelte plébániai rangra,¹⁰ noha a miséket továbbra is csak az állami iskolában tudták megtartani.¹¹

⁷ A Hárságypusztai képviselőtestületi ülés jegyzőkönyve (1940. 11. 27); Czapik Gy. levelei (1941. 07. 15, 11. 15; 1943. 05. 29); a Veszprémi Járásbíróság végzése (1944. 02. 16) HPI

⁸ KARLINSZKY 2015, 354.

⁹ Tamás L. levele (88/1946) (1946. 05. 27) HPI

¹⁰ BALOGH 2010, 236.

¹¹ Plébánia átadás-átvétel jegyzőkönyv (1946. 05. 12) HPI

Az 1946 májusában kinevezett Tamás László plébánoshelyettes leveléből azt is megtudjuk, hogy Pénzeskúton hamar orvosolták a Dömötör István érkezésekor fennálló problémákat, és egyházközségükben már 1946-ban nyugtalanságot okozott és panaszhoz vezetett, hogy a fennálló helyzettel ellentétben Mindszenty a pénzeskúti híveknek „nyilvánosan és kifejezetten megígérte, hogy a leendő plébánia székhelye Pénzeskút lesz.”¹² A plébánia székhely megváltoztatásából adódó nehézségeket végül úgy oldották meg, hogy 1946-ban Pénzesgyőr is plébániai rangot kapott.¹³

Tamás László azonban nemcsak a plébániaalapítás okozta nehézségeket igyekezett megoldani, hanem a közigazgatás és a templomépítés kérdéseit is kezébe vette. Előbbi ügyében – vagyis az 526 lakosú Hárságypuszta és 184 lakosú Gyertyánkút egyesítéséről – levelet írt Rajk László, akkori belügyminiszternek. A történetét tekintve XV. századi eredetű Hárságypuszta, és a XVIII. század közepétől lakott Gyertyánkút¹⁴ a XX. század közepére ugyanis egyházilag egyesült, házsoraik egymást érték, közigazgatásilag azonban még mindig két falunak számítottak. Ráadásul a településrészeket elválasztó dűlőút egyben a járási határ is volt. Sőt, míg Hárságy a Veszprémi járáshoz és politikailag Szentgál községhez tartozott, saját jegyzői kirendeltséggel, addig Gyertyánkút községileg Lókúthoz, körjegyzőségileg Olaszfaluhoz, járásilag viszont Zirchez kötődött.¹⁵ A bonyolult helyzet a helyieknek (a postát leszámítva) megnehezítette a hivatalos ügyek intézését, a beszolgáltatást és az adózást is. (Tamás kérelme akkor nem ért célrt. A két település hivatalosan 1956. július 1-én egyesült.¹⁶)

Mivel már Dömötör István idejében, 1945 augusztusában eldőlt az építendő templom és plébánia telkének helye – az egyházközség képviselő-testülete erre a célra a régi temető és az Auerbach-ház között lévő telket szavazta meg¹⁷ –, Tamás László hozzálátott az anyagi kérdésének megoldásához. Ennek érdekében levelet írt az Amerikai Egyesült Államokba kitelepült hárságypusztaiaknak és gyertyánkútiaknak,¹⁸ és tájékozódott a helyi magyar és német egyházközségekről, hogy az ottani plébánosok révén tudja megszervezni a gyűjtést.

¹² Tamás L. idézett levele ld. 9. ljt.

¹³ Sematizmus. Forrás: <https://sematizmus.veflevertar.hu/node/3891> (Letöltés ideje: 2021. 12. 28.)

¹⁴ Harságh falut 1493. június 1-én adományozta Kinizsi Pál és Adonyi Balázs a vázsonyi pálos kolostornak. Gyertyánkút első említése 1804-es, de a XVIII. században is éltek ott telepesek. PFEIFFER é. n. 100.

¹⁵ Tamás László plébános levele (72/1947; 1947. 04. 21) HPI

¹⁶ SÜLYÁN 1980.

¹⁷ Jegyzőkönyv az építendő templom és plébánia telkének megállapításáról (1947. 10. 12) HPI

¹⁸ Tamás László levele (21/1947) Elisabeth Millernek (1947. 02. 10) HPI

1947 novemberében Venczel Ferenc került a hárságyi plébániára,¹⁹ aki regnálása rövid időszakában előmozdította a plébániatelek megvásárlásának ügyét. (A telek hét testvér tulajdona volt, s a hétből négy Amerikában élt). A templom-építés nagy munkáját viszont utódja, az 1948-tól 1995-ig Hárskúton szolgáló²⁰ Márton Antal atya (1919–1995) végezte el. Ő volt az, aki 1948-ban megrendelte a templomterveket, és folytatta az elődei által megkezdett, az anyagiak előteremtését szolgáló nagy munkát.²¹

Az építőanyag megszerzésében döntő jelentőségű volt, hogy 1949 februárjában az egyházközség engedélyt kapott arra, hogy a volt Egyházmegyei Könyvnyomda, Könyv- és Papírkereskedés, a háború folyamán leégett és rommá nyilvánított veszprémi, Gizella tér 1-2-3. számú épületét közmunkában lebontsák, és a használható anyagot elszállítsák. Ennek a 35.000 téglának a birtokában májusban megkezdték a tereprendezést.²²

A volt Egyházmegyei Könyvnyomda, Könyv- és Papírkereskedés romos épülete

Az év júliusában Márton Antal vezetésével a képviselő-testület a minisztériumhoz és Veszprém vármegye alispánjához fordult engedélyért, hogy a Hárságypusztán épülő templom javára november 1-től három hónapon át adományokat gyűjthessenek. Indoklásukban kiemelték, hogy *„Hárságypuszta hegyek között szétszórtan élő 900 hívője templom nélkül van, s istentiszteleteit az itteni állami*

¹⁹ Plébánia átadási jegyzőkönyv (1940. 11. 19) HPI

²⁰ Sematizmus. Forrás: <https://sematizmus.veflevertar.hu/node/4254> (Letöltés: 2021. 12. 28.)

²¹ Márton A. jelentése (47/1948) az Egyházmegyei Hatóságnak (1948. 12. 13) HPI

²² Jegyzőkönyv (é. n.); 1950-ik évi pénztári napló; Kimutatások a templomépítésnél végzett közmunkákról. (1949. 05-07) HPI

általános iskola egyik termében tartja. [...] A lakosság hihetetlen erejű áldozatkészségéből templomépítésünk megindult. Az építkezést azonban saját erőnkől befejezni nem tudjuk.” A kérelmet aláírásaikkal és ajánlásukkal látta el a községi bíró, valamint a helyi politikai pártok, szervezetek (Magyar Dolgozók Pártja, Nemzeti Parasztpárt, Dolgozó parasztok és Földmunkások Országos Szövetsége) vezetői is. Ők azzal érveltek, hogy „újságokban is olvastuk és Miniszter Úrtól is hallottuk legutóbbi Veszprémi beszédében, hogy a múltban komoly összegeket juttattak templomépítésre és juttatni fognak a jövőben is.” Illetve felhozták, hogy „Községünk az 1949 évi május 15-i választásokon száz százalékgig leszavazott és 100 százalékgig a népfontra szavazott. Kimutatta ezzel is, hogy népünk boldogulásáért, a biztosabb jövőért az ötéves terv jegyében dolgozni akar.”²³ A mai olvasóra talán hatással van a falu és lakói nehéz helyzetének leírása. Az is lehetséges, hogy meggyőzőnek találjuk, amikor a kérelmező (jóhiszeműen) a hatalom képviselőinek nyilvánosan tett ígéreteire hivatkozik. Az is célravezetőnek tűnhet, ha a pénzügyekben döntést hozókat a település lakóinak lojalitásáról biztosítja a támogatásért folyamodó. Sajnos azonban a plébániai irattárban nincs nyoma annak, hogy sikerült-e meggyőzni a címzetteket, de még csak a válasznak, a beérkezett vagy a későbbi államsegélyre vonatkozó forrásoknak sem. A korszak templomépítészetét kutatva az azonban egyértelmű, hogy a fenti érvek igen gyakran előfordultak az államsegély kérvényekben,²⁴ ami nemcsak az általános szegénység jele, hanem kiolvasható belőle a vallásos emberek meggyőzését szolgáló politikai propaganda hatása is.

1949. szeptember végén Vándor Ferenc két tervvázlatot küldött Márton Antalnak. Kérte, hogy az egyházközség válassza ki a nekik tetsző tervet, majd értesítsék a kiviteli tervekhez szükséges egyéb észrevételeikről. Márton tíz nappal későbbi levelében értesítette az építésszt a kiválasztott verzióról, és csupán anynyi módosítást kért, hogy a szentély bal oldalán is épüljön a sekrestyével megegyező méretű épületrész. Október 23-án született meg az építkezés bejelentését rögzítő jegyzőkönyv, melyből megtudjuk, hogy a 25,5×12 méter alapterületű és 6,6 méter magas épület építési fővállalkozója Vándor (Véber) Ferenc volt. Az építési engedélyt 1949 novemberében kérte meg Márton Antal.²⁵

A templom alapkövét 1949. október 22-én áldották meg,²⁶ és a megfeszített munka eredményeként 1950. október 8-án, Magyarország Nagyasszonyának ünnepén Badalik Bertalan veszprémi püspök felszentelte az akkor már hasz-

²³ Márton A. levelei és azok csatolmányai (1949. 07. 19 és 07. 23) HPI A pontos címzett nem ismert, de valószínűleg az Építés- és Közmunkaügyi Minisztérium volt.

²⁴ A sajtó hírekre hivatkozás még 1957-ben is bevett kérelmezési fordulat volt. LANTOS 2016, 62, 64, 65.

²⁵ Jegyzőkönyv (1949. 10. 23) HPI; SZILÁGYI 2004, 68-69.

²⁶ Emléktábla a szélfogóban.

nálható, de még nem teljesen kész templomot. A ceremónia részeként ugyanazon a napon litániát tartottak, elbúcsúztak korábbi kápolnájuktól és az oltári szentséget gyertyás körmenettel vitték át az új templomba. Az eseményről az *Új Ember* című katolikus hetilap is beszámolt, kiemelve, hogy az ünnepségen nagy számban vettek részt a község és a környék hívei.²⁷

1950-ben még félkészben állt a torony, hiányzott a mennyezet és a padló borítása, a berendezés, a szentélylépcsők, a külső és belső vakolás. A plébánia épületéhez szükséges telket is csak 1952-ben sikerült megvenniük, akkor kezdődhetett annak felépítése.²⁸ 1952-es Vándor Ferenc terve a torony befejezéséhez. Ugyan már 1953-ban rendelkezésre álltak az áldoztatórács és a szentélylépcső, 1954-ben pedig a szószerk, a torony és a főhomlokzat oromzati keresztjének, valamint a toronyóra és a kerítés lakatosmunkájának tervei és megrendelési rajzai, kivitelezésük elhúzódott. 1955-ben tudták megkezdeni a szentély márványpadlójának lerakását, 1958-ban készültek el a kerítés lakatosmunkái. Az áldoztatórács és a keresztút 1964 augusztusára, az összes falfestmény 1967-re, a falak márványborítását 1969-re lett készen.²⁹ A teljes befejezés tehát csak lépésenként volt lehetséges, ami nem is csoda. Egy ilyen nagy méretű és gondosan megtervezett templom alig egy év alatti felépítése még ma is nehéz lenne. Emiatt jogosan merül fel a kérdés, hogyan biztosította ez a kis egyházközség ehhez az anyagi feltételeket?

A kutató kivételes szerencséje, hogy Hárskút plébániai irattára nagy számban megőrizte az építkezésre vonatkozó különböző forrásokat, s ez lehetővé teszi, hogy részletesebb képet alkothassunk e történelmileg is nehéz időszakban a munka megszervezéséért és az anyagiak előteremtéséért tett erőfeszítésekről.

A költségek csökkentésének egyik legtermészetesebb módja az, amikor a hívek, amit csak tudnak, maguk oldanak meg. A források között több cédula is fennmaradt, amin Márton Antal cement szállításra, és más kivitelezési munkákra hívta egyházközsége tagjait.³⁰

Nagyobb feladatot jelentett a szakmunkások munkadíjához és a még hiányzó építőanyagok kifizetéséhez szükséges pénz megszerzése. Ennek egyik módja a természetbeni adományok voltak. Az egyházközség tagjai az építkezés ideje alatt minden nap ebédet adtak a szakmunkásoknak, amit egy órányi munkabérként számítottak be. A hívek ezen felül (csak 1950-ben) ötszáztizenhét darab csirkét, két borjút és egy birkát, valamint burgonyát, tojást, tűzifát

²⁷ Márton A. feljegyzése (s. d. 1950. szeptember?) HPI; Katolikus Világ 1950.

²⁸ Márton A. levele (1952. 12. 18) HPI

²⁹ Vándor F. tervrajzai. HPI; Vándor F. levelei Mártonnak (1953. karácsony; 1954. 02. 14; 1956. 05. 28) VFL I.4.b-4.DO302_Gic-Juta I.4.b 85 Hárságy). Kauker Katalin közlése.

³⁰ Cédula Márton A. (alá)írásával (1949. 11. 03; 1955. 11. 14) HPI

ajánlottak fel, melyeket a veszprémi piacon adtak el, de az adományok közt volt egy Németországból kapott esőkabát is, amit 150 Forintért értékesítettek. Az is előfordult, amikor az építési vállalkozót fizették ki (legalábbis részben) terményekben.³¹

A hívek felajánlásai közt különlegesnek számít a budapesti Fock Mária 1954-es levele, amiben azt írta Márton Antal plébánosnak, hogy „*Egy nagymamákból alakult társaság szeretne az ön temploma oltára részére oltárterítőt készíteni.*”³² Az építkezésről nemcsak az *Új Ember*-ből szereztek tudomást,³³ hanem személyes kapcsolatok révén is. A nyár folyamán ugyanis Hárskúton járt az egyik nagymama rokona, aki ily módon kért segítséget a templom részére.

Az egyházközség segély és kölcsön formájában természetesen kapott támogatást az egyházmegyétől,³⁴ ám a pénz igen nagy része a hívektől, a katolikusok közösségétől származott. Ahogyan a munkákban, úgy ebben is az egyházközség tagjai jártak élen.

Márton Antal többször adott fel apróhirdetést az *Új Ember*-ben. Ezen felül ő és a képviselő-testület tagjai 1950-ben ezer darab, csekkklappal is ellátott levélben keresték meg az egyes plébániákat, ismerőseiket, rokonaikat, amiben pénz- és természetbeni adományokat kértek.³⁵ Az 1950-es felhívásra a pénztári napló tanúsága szerint vidékről 10.496,92 Forint, pénzesutalványon 1.732, csekkszámlán 8.620,90 Forint adomány érkezett. Az adakozók között voltak az Isteni Megváltás leányai, Tab római katolikus egyházközsége, Győrszabadhegy, Mezőkövesd, Kiskunfélegyháza és Balatonkiliti plébániái, valamint negyven magánszemély is.³⁶ (Csak összehasonlításképpen a helybéli hívektől perselypénzek és név szerinti adományok formájában ugyanakkor 17.853,40 Forint érkezett be.)

1951-ből már adománygyűjtő ívekről is tudunk,³⁷ melyekkel az egyházközség vállalkozó kedvű tagjai keresték meg személyesen – akár távolabbi településeken is – azokat, akiktől támogatást reméltek. Hogy ez a tevékenység akkortájt egyáltalán nem volt veszélytelen, az abból is látszik, hogy 1951-ben Márton Antalt feljelentették, azzal vádolva meg, hogy engedély nélkül gyűjtött

³¹ 1950-ik évi pénztári napló; Vándor A. (Zirc) levele (1952. 10. 07, 11. 24); Márton A. adományszerzése (1956. 12. 06) HPI

³² Fock Mária levele (1954. 12. 27) HPI

³³ SINKÓ 1954.

³⁴ Longauer Imre levele (1953. 10. 21); Márton A. levélfogalmazványa az Egyházmegyei Hatóságnak. (1952. 12. 18); Badalik Bertalan levele az 5000 forintos kölcsönről. (1953. 09. 04) HPI; SZILÁGYI 2004, 70.

³⁵ Apróhirdetések. 1950, Kis Hírek. 1950, 1951; Márton A. levele (1950. 05. 01) HPI

³⁶ 1950-ik évi pénztári napló HPI

³⁷ Adománygyűjtő ívek (1951. 02. 09, 03. 30; 1954. 06. 26, 08. 26; 1955. 05. 08, 10. 15; 1956. 12. 06); Dr. Süle József (Hidegkút) levele (1951. 09. 01) HPI

pénzt a hívektől. Miután azonban tisztázódott, hogy csupán az előre és szabályosan megállapított egyházi adót szedte be, a vádak alól felmentették.³⁸ Kevesebb szerencséje volt annak az asszonynak, aki 1953 novemberében Zircen járt az adománygyűjtő ívvel. Őt a zirci Tanácsháza rendőre „nem akarta elengedni [...] akárhogy sírt és könyörgött neki.” 1954-ből pedig egy bűnjel-jegyzék ismert, amely két hársági asszony engedély nélküli gyűjtéséről készült.³⁹

Az ellenséges politikai környezet és a kiszolgálóikkal való konfliktusok mellett mégis jó példából találunk többet. 1951-ben egy budapesti állatorvos-hallgató az adománya mellé csatolt levélben megemlékezik arról, amikor zirci katonáskodása alatt „El-elnéztem azt a szép épülő templomot, amely messzire már ellátzott. Sok-sok munka, a falu áldozatvállalása, sok szeretet, ez mind beleépült ebbe a kis templomba. Az elmúlt hetekben olvastam az Új Emberben a kérést a katolikus társadalomhoz a templomépítés sikeres befejezése érdekében! [...] Fogadják olyan szeretettel ezt a csekély adományt, amilyen szeretettel én küldöm!” Vagy Balatonszabadiból a Molnár családé 1952-ben, akik rábízták Mártonra annak eldöntését, hogy 500 forintos adományukból a pad mellé még milyen szükséges berendezési tárgyat vásároljon. 1954-ben a dabronci Bódis házaspár küldte el nemcsak a saját megtakarított pénzét, de a feleség által harmincegy embertől gyűjtött összeget is.⁴⁰

A háború utáni időszak egy sajátos pénzgyűjtési formája volt a sorsjegy kibocsátás. Ennek volt állami formája is, mint az újjáépítési Állami Sorsjáték, ám egyházi épületek esetében is gyakran éltek ezzel.⁴¹ Hárskúton 1952-ben két májusi és egy júliusi tombolasorsolásról tudunk. Az 5-6 forintos sorsjegyekért cserébe, olyan nyereményekhez juthattak a szerencsések, mint pl. kerékpárok, telepes rádió, fényképezőgép, márkás óra vagy motorkerékpár.⁴²

A gyermekek is kivették részüket a gyűjtésből. Ehhez a színes, feldíszített karácsonyfát, vagy éppen iskolai jelenetet ábrázoló képeslapok hátuljára Márton Antal sorai mellé egy 10×6-os négyzetrácsot gépeltek, amin 50 fillér adomány nyugtázására lyukasztottak ki egy négyzetet.

Egészen különleges – csak Hárskúton ismert – megoldás volt az a hittan-tanítást segítő füzet-pár, melyről egy 1959-es levélváltásból értesülhetünk.⁴³ A *Hittanórai csendesfoglalkozások I–IV. osztály számára* és a *Hitoktatási táblarajzok*

³⁸ 1950/kih.1627/1. Ítélet (1951. 10. 2.) HPI

³⁹ Szirbek Gyuláné (Zirc) levele (1953. 11. 16); Bűnjeljegyzék (1954) HPI

⁴⁰ Ifj. Murin Ferenc (Budapest) levele (1951. 10. 22.); Molnár család levele (1952. 12. 18); Bódis János levele (1954) HPI

⁴¹ Pl. II, III. Újjáépítési Állami Sorsjáték 1946, 1947; A ciszterci... 1947; A győri... 1948.

⁴² Sorsjegyek és csatolt levelezések (1952) HPI

⁴³ Hittanos füzetek (é. n.); Feri levele (é. n.) HPI

című, fekvő A5-ös formátumú kiadványt 1959-ben engedélyezte a minisztérium. Előbbiben az általános iskolák számára előírt hivatalos hittankönyv minden egyes fogalmi egységéhez, mint amilyen pl. az imádság, Szentháromság, a világ teremtése, (vagyis egy óra anyagához) adtak négy, csendes foglalkozásként feldolgozható feladatot. Ezek közül az utolsó a tárgyalt és az előző három etapban, a hittankönyv alapján szövegesen feldolgozott téma lerajzolása volt. A második füzetben egyszerű vonalakkal megrajzolt képeket találunk. Minden rajz fölött olvasható az ábrázoltak megnevezése: Jézus Krisztus születése, Szűz Mária bemutatja a kis Jézust a templomban, A napkeleti bölcsek imádják Jézust stb. A figurális jelenetek leegyszerűsített képiségük ellenére követik az egyes témák ikonográfiai toposzait, emellett a világi környezetet is érzékeltetik egy-egy városképpel, vagy némi növényzettel. Scheller László attalai káplán Márton Antalnak írt leveléből az is kiderült, hogy a gyakorlatban hogyan használták ezeket az oktatási segédanyagokat: „A hárságyi plébánia tatarozási költségeinek fedezésére 2 darab rajzfüzetet nyomtattak ki a hitoktatás céljára. Én rövid időre kölcsön kaptam ezeket a füzeteket és a hittanórákon ezekből a füzetekből a táblára rajzoltam, utána pedig a diákokkal ezeket a táblára rajzolt ábrákat a füzeteikbe rajzoltattam le. Tapasztaltam, hogy ha én a gyerekekkel rajzoltattam jobbak voltak, és az általam leadott anyagot is jobban megjegyezték.” Mivel nagyon elégedett volt a kiadvánnyal, kérte, hogy Márton Antal küldjön neki a füzetekből, ha viszont már nincs, akkor írja meg, hogyan tudná beszerezni, vagy van-e hasonló könyv, füzet.⁴⁴

A határokon túlról érkező segítség sem volt ritka. Az 1947-ben felvett kapcsolat még 1964-ben is élt, amikor Márton azt kérte helybeliek külföldi rokonaitól, hogy továbbítsák kérésüket „a távolban élő volt hárskúti jó lelkekhez”, és a chicagói püspökségre,⁴⁵ mivel a tizenöt éve folyó templomépítésben, noha a hívek minden áldozatot meghoztak, mégis „sok fontos munka várna befejezésre”. A külföldről érkező pénzeket az IKKA (IBUSZ Külföldi Kereskedelmi Akció) kezelte úgy, hogy a beérkezett deviza értékének megfelelő építőanyagot, használati tárgyat (itt pl. NDK cserépkályha) juttatott az utalás kedvezményezettjének.⁴⁶

Az adakozókról a templombelsőben rövid feliratokkal emlékeznek meg: a festményeken vörössel írt, a keresztút stációin pedig véset formájában. A két kivételt a szentély oldalfalain levő képeken találhatjuk. A bal oldali Angyali Üdvözlés festményen a donációt feliratszalagon jelzik: „Az új hazából régi szeretettel ajándékozták e képet Elisabeth Müller és Christine Ihász”. (És itt annak a nevét ismerjük fel, akit még Tamás László plébánoshelyettes keresett meg 1946-ban.) A jobb oldali

⁴⁴ Scheller L. levele (1959. 12. 05) HPI

⁴⁵ Márton A. levelei (1964. 12. 15, 20, 30.) HPI

⁴⁶ IKKA utalvány (1965. 06. 12) HPI

Jézus születése ábrázoláson pediglen az ajánlás hosszabb, és az aláírókban a festő szülei ismerünk. („Jézusom te is szeresd azokat, akiket nagyon szeretek. Hertay Zoltán és hitvese, Sopron.”)

A templombelső

A templombelső kialakítása 1951-ben kezdődhetett el. Márciusban találkozott Márton Antal Kontuly Béla festővel és dr. Molnár Ernővel, a Közpon-ti Egyházművészeti Hivatal igazgatójával. Ekkor megállapodtak abban, hogy Kontuly elkészíti a szentély 3,60×2m méretű falára al fresco eljárással (friss vakolatra mészálló festékekkel) a Magyarok Nagyasszonyát ábrázoló falfestményt.⁴⁷ A félköríves záródású kép főalakja, Mária a középtengelyben, egy lépcsőzetes emelvényen áll, fején a magyar koronával, jobb kezében jogarral, sötétkék ruhájának mellrészén árpádsávós betéttel. Sötét barna haja a vállára omlik, tekintete balra a távolba réved. Bal karján ül a gyermek Jézus, ölében az országalmával. Kettejük összeolvadó, ragyogó tört fehér dicsfénye kettős napként ragyog ki a háttér szürke-barna fellegei közül. Az emelvényen kétoldalt váza, előtte pedig egy-egy vörös ruhás angyal áll, imádságra kulcsolt kézzel. Mária lábainál, éppen a tabernákulum középvonalában szürke pajzs látható: Anno Domini 1951 felirattal. A freskót jobbra lent szignálta Kontuly.

Áprilisban Márton atya elindította a padok terveztetését is, amihez szintén Molnár Ernő javasolta a megfelelő művészt, Árkay Bertalan személyében. Árkay, aki a városmajori Jézus Szíve templommal írta be nevét a magyar építészet történetébe, 1945 után is több (összesen tizennégy) templomot jegyzett. Saját templomaiban gyakran a berendezést (a padokat, oltárokat, keresztelőkutakat, örökmécseket)⁴⁸ is maga tervezte. Áprilisi levelében tett javaslatot az oltárra, és júniusban küldte meg a padok terveit. Az oltár leírása csupa nemes anyagot (vörös pizskei márvány: menza, lábak, gyertyapad; különböző színű márványlapok és tölgyfa: tabernákulum; bronz és réz: tabernákulum ajtó) említ. A terveken a padok szélső lapjai íves záródásúak, a háttámlák vonalában figurális faragással. Sajnos a levelezés többi része nem maradt fenn, ám az biztos, hogy a ma is használatban lévő padok nem az ő, hanem Vándor Ferenc tervei alapján készültek el.⁴⁹ Ám az oltár nagy valószínűséggel Árkayhoz köthető,⁵⁰ részben mert a megvalósult oltárhoz egy nagyon hasonló tervrajza megtalálható az Ár-

⁴⁷ Molnár E. levele (1951. 3. 7) HPI

⁴⁸ BTM KM ÉGy ÁBH Pl. 68.141.1_2, 1_3, 2_10-12;

⁴⁹ Takáts Károly levele (1954. 03. 03) HPI

⁵⁰ Árkay B. levele (1951. 04. 17, 06. 15); Takáts Károly? (Köröshegy) levele (1954. 03. 03); Vándor F. tervei az oltárlépcsőről (é. n.) HPI

kay-hagyatékban,⁵¹ másrészt Árkay több helyütt élt a süttői vörös márvány és sárga réz kontrasztjával, valamint a négyzetes főnézetű tabernákulum formával is. Taksony templomában a sárgarézből borítású tabernákulumot vörös márvány asztalra helyezte, de Kömpöc (1949–1953) és Hernád (1957–1960) templomaiban szintén ezekhez az anyagokhoz nyúlt.

1951-ben kapott megbízást Pándi Kiss János a Jézus Szíve szobor megalkotására, melynek 1952 áprilisi felállításáról a *Magyar Jövő – Hungarian Daily Journal* és a *Nők Világa* (New York) lapok is beszámoltak.⁵² A nagy méretű, fából faragott szobor ma a karzat alatti jobb oldali kápolnában áll.

1964-es a belső berendezés több darabja. Az áldoztatórácsokat (melyek egy része ma is áll) Schnelbach Ferenc helyi kovácsmester készítette el – valószínűleg Márton Antal tervei alapján. Ez évben készült el a keresztút is. Hertay Mária fekvő téglány alakú seccóit nyers mészkőből és fehér tört márványból kialakított lapok keretezik. A márvány mozaik felületre aplikálták a stációk megnevezésére szolgáló kovácsoltvas betűket, az alsó mészkő lapra faragták rá az adományozó(k) neveit, míg a haránt kinyúló oldalsó és a hozzá csatlakozó felső mészkőlap az opálüveg mögé rejtett világítást rejti.⁵³ 1964. március 23-án helyezték el a diadalív jobb oldalán álló, közel embernagyságú Szent István szobrot. Talapzata egy nagyobb fekvő kőtömbre helyezett faragott kockakő. Itt olvashatóak az 1000–1038 évszámok. A figura teste, karjai és bal lába a hajó felé fordul, jobb lába, és arca a szentélyre irányul. Köpenyén a nyak körül és a lábknál hímzés látható. István jobb kezével országalmát, baljával keskeny-pengéjű kardot tart. Arcéle, haja és koronája kialakítása szögletes. A Szent István szobor Ohmann Béla műve és az 1938-ban a székesfehérvári Városháza tanácstermébe készült Szent István ábrázolás egy variációja. A figura tartása és mozdulata lényegében megegyezik, ám a hárskúti alakja szabadabban áll, s különbségeket fedezhetünk fel a korona, a kezek, a ruha és kard megformálásában is.

A diadalív bal oldalán álló Mária-szobor összefogott tömegű, az egyszerű drapériájú köpenyből csak a vállakra helyezett keresztbefont karok, és a lehunytt szemű, elmélyült arc bukkan ki. A 2003–2004-ben készült szobor alkotója Kovács Katalin, hódmezővásárhelyi képzőművész.

A szobrok nyers mészkő színe és matt felülete éles kontrasztban áll a mögöttük, a figurák váll-mell vonalától kezdődően elhelyezett fekete márványmozaik

⁵¹ BTM KM ÉGy ÁBH 68.141.2_3.

⁵² Molnár E. levele (1951. 4. 23, 4. 25) HPI; Hárságypuszta. 1952.

⁵³ Vándor F. tervei (1954. 01. 02; 1963. 03. 12); Tuli Lajos és Nesztiger Vilmos levelei (1954. 09. 02, 09. 12) HPI

A templombelső

körlapok csiszolt sötét felületével, melyek így egyszerre keretezik és hangsúlyozzák a figurák arcát, tekintetét.

A templombelső hangulatát lényegesen befolyásoló festmények, Hertay Mária Biblia Pauperuma keretezés nélkül, a középkori falfestéseket idézően borítják be az ablakok közti és fölötti falfelületeket. A figurák életszerűek, visszafogottak, méltóságteljesek. A festő a drámai hatást a sötét–világos felületek fény–árnyék ellentétével teremti meg. Az 1964 és 1967 között megfestett képeken szereplő alakok egy részét Hertay a helyi lakosokról mintázta.

Vándor Ferenc temploma

A második világháborút követően Vándor Ferenc építészmérnök öt templom tervezését is elvállalta. Kötcse (1948–1949), Nagycsepely (1949), Pölöske (1949–1960), Hárskút (1949–1950) és Szalapa (1950–1973) templomai ilyen értelemben tehát „testvéreknek” tekinthetők. Formai hasonlóságuk pedig úgy letagadhatatlan, hogy mindegyik épület hordoz a többitől eltérő, azt egyedivé tevő megoldást. Mindegyikük egyhajós, egyenes szentélyzáródású, közös bennük a félköríves ablakok és főbejáratok alkalmazása. Az egyszerűbb anyaghasználatú Kötcse, Nagycsepely és Szalapa, valamint a hárskútihoz hasonlóan a vakolt és terméskő felületeket váltakoztató pölöskei templom tornyát példának okáért a homlokzat közepére állította tervezője, Hárskúton viszont a torony a főhomlokzat jobb oldalára került, megosztva így a vizuális hangsúlyt az árkádosszélfogóval. Kötcse, Nagycsepely és Szalapa sátozott homlokzati tornyának kialakítása, a hármass ablakok és az alattuk futó párkányzat megoldása is megegyezik. Pölöske és Hárskút esetében azonban a tornyokon szakít a hagyományos ablakmegoldásokkal, és hosszan felfutó, zsaluzott nyílásokkal kísérletezett. A belsőben is azt látjuk, hogy Vándor Ferenc előszeretettel alkalmazott hasonló megoldásokat, mint például a kazettás mennyezetet, mely Hárskút és Pölöske templomai mellett a későbbi Nagyalásony (1957–1958) szintén egyenes szentélyzáródású templomában is megfigyelhető.

Egy építésznél nem ritka, hogy az időben egymáshoz közeli épületein hasonló formai megoldásokkal él. Különösen így van ez, ha ugyanarra az épülettípusra kap megbízást, és még inkább igaz ez az olyan funkcionálisan kötött épületeknél, mint amilyenek a templomok. 1945 után már nem volt kérdés, hogy kerülni kell a historizálást, Vándor Ferenc pedig jó ízléssel és formaérzéssel nyúlt a feladathoz. Az építész és megbízója, Márton Antal és az egyházközség együttműködése, eltökéltsége és több évtizedes munkája kivételesen egységes építészeti értéket teremtett.

FELHASZNÁLT IRODALOM:

Hárskút, Plébániai Irattár: HPI

Veszprémi Főegyházmegyei Levéltár: VFL

Budapest Történeti Múzeum Kiscelli Múzeuma Építészeti Gyűjtemény, Árkay Bertalan
Hagyatéka: BTM KM ÉGy ÁBH

A Szív, 1948. 08. 14. A győri karmelita templom... 4.

Magyar Jövő – Hungarian daily journal (New York), 1952. 04. 04. Hárságypuszta. 10.

Nők Világa (New York), 1952. 06. 01. Hárságypuszta. 13.

Szabad Föld, 1980. 11. 02. Sulyán Pál: Hárskút: városkörnyék a Bakony tetején. 3.

Új Ember, 1946. 11. 17. II. Újjáépítési Állami Sorsjáték [hirdetés] 8.

Új Ember, 1947. 03. 02. III. Újjáépítési Állami Sorsjáték [hirdetés] 5.

Új Ember, 1947. 02. 09. A ciszterci egyházközség tárgysorsjátékának eredménylistája. 4.

Új Ember, 1950. 02. 12. Apróhirdetések. 4.

Új Ember, 1950. 08. 13. Apróhirdetések. 4.

Új Ember, 1950. 09. 24. Kis Hírek 4.

Új Ember, 1950. 11. 05. Katolikus Világ. 4.

Új Ember, 1951. 10. 07. Kis Hírek 4.

Új Ember, 1954. 11. 28. Sinkó Ferenc: Holtak csontjai felett. 3.

BALOGH Margit (2010): *Mindszenty József Veszprémi püspök nyilas fogságban*. In: Miklós Péter (Szerk.): *Újragondolt negyedszázad (Tanulmányok a Horthy-korszakról)*. Budapest, Belvedere Meridionale. 233–248.

KARLINSZKY Balázs (2015): *Szerzetesrendek a veszprémi egyházmegyében 1914–1950 között*. In: Uő (szerk.): *Szerzetesrendek a veszprémi egyházmegyében: A Veszprémi Érseki Hittudományi Főiskolán 2014. augusztus 27–28-án rendezett konferencia előadásai*. Veszprém, Veszprémi Főegyházmegye. 349–374.

LANTOS Edit (2009): *Római katolikus templomépítészet Magyarországon 1945 után. Az 1945 és 1957 közti időszak. Művészettörténeti Értesítő*, 2009/2. 223–244.

- LANTOS Edit (2016): „Szabad vallásgyakorlatot biztosít alkotmányunk minden becsületes dolgozónak.” Az egyházi építkezésekre vonatkozó kérelmek, érvelések, azok alapja és háttere 1957 és 1960 közt. *Korall*, 64. 54–72.
- LANTOS Edit (2018): Logikai készlet. *Ars Hungarica*, 2018/2. 135–164.
- LANTOS Edit (2020): *Épülhettek-e római katolikus templomok Magyarországon 1945 után? És ha nem, akkor mennyi?* In: Szívós Erika – Veress Dániel (Szerk.): *Örökség, történelem, társadalom*. Budapest, Hajnal István Kör, 279–297.
- LANTOS Edit (2019): *Római katolikus templomépítészet 1945–1970*. PhD disszertáció. Budapest, ELTE
- MARYCZ Elemér (2005): *Akik egy ember sorsáról döntenek. A szedresi templom téglái. Börtönéveim*. In: T. Murányi Erika (Szerk.): *A szedresi templom téglái*. Szekszárd, 17–78.
- Dr. PFEIFFER János (é. n.): *A veszprémi egyházmegye plébániáinak rövid története*. Veszprém, Főegyházmegyei Levéltár
- SZILÁGYI Eszter (2004): *Hárskút története*. Hárskút, Német Kisebbségi Önkormányzat.